

Avsnitt 3: "Rösträtt för alla?"

[MUSIK]

Fia Sundevall (FS): Bilaga till fattigvårdsdirektör Öström. Förteckning över antalet personer, vilka äro spärrade för rösträtt och äro intagna å anstalter enligt följande: Gammelbyns ålderdomshem 13 personer, Guldrölpshemmet 38, Rosenlunds ålderdomshem 120, Sabbatsbergs ålderdomshem 80, Vårdhemmet Högalid 220, Vårdhemmet Stureby 83, Vårdhemmet Södermannagatan 2 26, Arbetshemmet Emmaus 6 ...

Kerstin Söderman (KS): Hej och välkomna till Arkivpodden och det tredje avsnittet i serien Demokratijubiléet. Jag heter Kerstin Söderman och idag sänder vi podden från Riksarkivet Marieberg. Med mig i studion som gäst har jag Fia Sundevall, docent i ekonomisk historia vid Stockholms Universitet. Välkommen Fia!

(FS): Tack!

(KS): I år firar Sverige 100 år av allmän och lika rösträtt. I september 1921 hölls det första riksdagsvalet i Sverige med allmän och lika rösträtt för både kvinnor och män. Den här listan som du läste ifrån här inledningsvis ger ju dock bilden av att rösträtten inte alls blev allmän. Var det så?

(FS): Jag önskar att det fanns ett enkelt "ja eller nej" på den frågan. Men svaret beror på vad vi lägger i begreppet "allmän rösträtt". Det finns inget land i världen som har allmän rösträtt i betydelsen att *alla* får rösta i de politiska valen. I själva verket är rösträtten alltid inskränkt i någon mån. De vanligaste begränsningarna utgörs av, dels åldersgränser, dels krav på nationellt medborgarskap, men det finns också andra former av inskränkningar. I till exempel USA och flera andra länder diskvalificeras fångar idag från att rösta, och det här var också fallet i Sverige fram till 1937.

(KS): Så, hur begränsades rösträtten efter 1921?

(FS): Till att börja med måste det påpekas att reglerna var olika för olika politiska församlingar, men om jag ska koncentrera mig på andrakammarvalen, som är det som närmast motsvarar dagens riksdagsval, så var grundregeln att du, för det första, skulle vara svensk medborgare och, för det andra, ha fyllt 23 år. Men även om du uppfyllde de här grundreglerna kunde du diskvalificeras från rösträtt. I vallagen listades nämligen också en rad olika skäl för att fråntas rösträtten.

I valet 1921 kunde man fråntas rösträtten av fem olika skäl. För det första, den diskvalificeringsgrund som jag nyss nämnde, som var kopplad till straff. Om du var dömd till mer än 6 års fängelse eller straffarbete för vissa typer av brott så förlorade du rösträtten. För det andra, om du inte hade genomfört dina värnpliktsövningar. Det vill säga, värnpliktiga män måste ha genomgått det som vi idag kallar militär grundutbildning, eller lumpen. För det tredje, om du var försatt i konkurs. För det fjärde, om du var, som det lite krångligt hette, "omhändertagen av den kommunala fattigvården för varaktig försörjning". I praktiken innebar det att det stora flertalet av åldringarna på de kommunala ålderdomshemmen fråntogs rösträtten. Det var det här som listan som jag läste ur inledningsvis handlade om. För det femte, om du stod under förmyndarskap, eller som det också kallades: var omyndigförklarad.

(KS): Är det diskvalificeringsgrunder som det här som kallades rösträttsstreck?

(FS): Ja, det stämmer, eller mer precist kallades de för värnpliktsstreck, straffpåföljdsstreck, konkursstreck, fattigvårdsstreck, respektive förmynderskapsstreck eller omyndighetsstreck beroende på vilket begrepp som används. Men ibland användes också begreppet rösträttsstreck för de grundläggande rösträttskraven. Man talade inte sällan om åldersstreck, alltså åldersgränsen för rösträtten, och före 1921 även om könsstreck, alltså utestängningen av kvinnor.

(KS): Varför kallades det för rösträttsstreck?

(FS): Begreppen kommer från den tid då det krävdes en viss inkomst eller förmögenhet för att rösta. Tänk dig att du ritar ett streck på ett papper och att strecket symboliserar en skiljelinje. Under linjen, eller strecket, hamnar de som inte tjänade tillräckligt för att nå upp till rösträtten. Över strecket de som hade nått över de uppsatta gränserna för inkomst eller förmögenhet. Samma sak med ålder. Om strecket representerar 23 års åder, det vill säga rösträttsåldern år 1921, så hamnade de som ännu inte fyllt 23 under strecket och de över 23 över strecket. Ibland har begreppet också använts lite mer bokstavligt, att det helt enkelt dragits ett streck i vallängden över namnen på de personer som frångäpts rösträtten på grund av att de till exempel var försatta i konkurs eller inte hade gjort sin värnplikt.

(KS): Var det många människor som uteslöts från rösträtten på grund av de här strecken eller andra begränsningar?

(FS): Ja, det var det absolut. Särskilt före 1921, men också efter. Faktum är nästan halva Sveriges befolkning, 45 procent saknade rösträtt till andrakammarvalet 1921. För att sätta det i perspektiv kan vi jämföra med det senaste riksdagsvalet, alltså 2018, när 75 procent av befolkningen hade rösträtt. Inte heller idag så får alltså *alla* rösta, men andelen uteslutna var ju då betydligt större 1921 än vad det är idag.

Då, precis som idag så föll de flesta bort på grund av åldersgränsen. 1921 så var den som sagt 23 år, mot 18 idag. Dessutom hade ju Sverige en yngre befolkning då än idag, det vill säga folk levde inte lika länge. Därmed så utestängdes en så pass stor del av befolkningen på grund av åldersgränsen. Utöver ålder så utestängdes några på grund av utländskt medborgarskap. Det handlade om ungefär 10 000 personer år 1921. Sedan var det ju de här fem diskvalificeringsgrunderna, de här rösträttsstrecken. Ungefär 70 000 personer frångäpts rösträtten år 1921 på grund av någon av dessa.

(KS): 70 000 personer. Det är ändå en ganska liten del av befolkningen som helhet.

(FS): Visst är det så. Såväl till antalet som andelen så var det relativt få personer och det hade därför troligen heller någon betydelse för valutgången. Men de hade desto större symbolisk betydelse.

(KS): På vilket sätt då?

(FS): Rösträttsstrecken var ju ett uttryck för hur man såg på demokrati och medborgarskap; vilka som betraktades som riktiga och önskvärda medborgare och därigenom önskvärda deltagare i de politiska valen. Brottlingar och värnpliktsvägrare ansågs inte skötsamma nog, de hade ju brutit mot uppsatta samhällsregler om att följa lagen och att göra sin militära plikt mot nationen. Konkursförsatta, fattigvårdsunderstödda och omyndigförklarade, de ansågs i sin tur stå i beroendeförhållande till någon annan och därmed inte kunna fatta självständiga politiska beslut.

Även där fanns det inslag av skötsamhet; man kunde till exempel omyndigförklaras om man konsumerade över sina tillgångar eller var alkoholiserad. Och man omhändertogs av fattigvården på ålderns höst om man inte hade sparat tillräckligt med pengar för att försörja sig själv när man var gammal och sjuk eller inte hade släktingar som kunde försörja en. I praktiken så handlade ju det här i huvudsak om människor som hade lågbetalda arbeten, hade varit sjuka under livet och så vidare.

(KS): Hände det att personer som blivit av med rösträtten protesterade mot det?

(FS): Ja. Det finns exempel på det här i arkiven i form av skrivelser av olika slag. I de material som jag studerat om fattigvård och rösträtt finns det exempel på personer på åldringshemmen som protesterar mot att de har fråntagits rösträtten. Det hände även att släktingar till åldringarna, eller för den delen myndighetspersoner som var i kontakt med dem, protesterade. Enligt de här protesterna, breven eller skrivelserna så upplevde många åldringar och deras familjer att det var förnedrande och ovärdigt att de fråntogs rösträtten när de hamnade på ålderdomshemmen. En del av dem hade ju dessutom varit politiskt aktiva i hela sina liv.

(KS): Det här handlade väl om riksdagsvalet, men hur var det med reglerna för kommunala val?

(FS): Där fick ännu färre personer rösta. Dels så var ju åldersgränsen betydligt högre, 27 år. Dessutom fanns samtliga rösträttsstreck utom värnpliktsstreckets även i kommunala val. Ovanpå det fanns så det ett till streck, det så kallade skatteskuldsstreckets. Det här diskvalificerade alla då med skatteskulder. På den tiden drogs inte skatten direkt från lönen som det gör idag, utan alla var tvungna att spara en del av sin inkomst, i minst ett år, tills skattsedeln kom och då betala in skatten. Det här fick ju till konsekvens att lågavlönade och personer med ojämna inkomster, till exempel säsongarbetare, oftare hade skatteskulder och därmed blev av med rösträtten.

Precis som fattigvårdsstreckets så var det här ett exempel på hur rösträtt och klass fortsatte att hänga ihop också efter 1921. Eller som von Heidenstam skrev i sin kända dikt Medborgarsång år 1899 ”att medborgarrätt heter pengar”.

[MUSIK MEDBORGARSÅNG

Så sant vi äga ett fädernesland, vi ärvde det alla lika, med samma rätt och med samma band för både arma och rika; och därför vilja vi rösta fritt som förr bland sköldar och bågar, men icke vägas i köpmäns mitt, likt penningepåsar på vågar.

Det är skam att sitta, som vi ha gjort, och tempel åt andra välva, men kasta stenar på egen port och tala ont om oss själva. Vi tröttnat att blöda för egen dolk, att hjärtat från huvudet skilja; vi vilja bliva ett enda folk, och vi äro och bli det vi vilja.]

(KS): Fanns det människor som hade rösträtt men av olika skäl inte kunde utnyttja den?

(FS): Ja definitivt. Dels fanns det ju personer som förlorat eller inte fått sin valsedel. Idag räcker det ju med att kunna identifiera sig, men så har det inte alltid varit. Dessutom personer som av olika skäl inte hade förts in i vallängden. Till exempel för att de hade flyttat och inte hunnit folkbokföra sig på den nya platsen eller för att de var hemlösa eller kringresande, icke bofasta, för att använda ett annat begrepp. Som exempel på det senare så brukar man nämna en del romska grupper och vissa samer.

Före 1980-talet fanns det dessutom begränsande möjligheten till förtidsröstning. Så de allra flesta var helt enkelt tvungna att gå till vallokalen på valdagen om de ville nyttja sin rösträtt. Det var ju inte möjligt för till exempel personer som var sjuka eller av andra skäl inte kunde ta sig dit. Det här ändrades 1982.

(KS): Så från och med 1982 kunde den som ville förtidsrösta. Men hur var det med de andra begränsningarna, när förändrades de?

(FS): Det skedde vid lite olika tidpunkter. Redan samma vår som den stora rösträttsreformen klubbades igenom 1921 så beslöt man också att ta bort det så kallade värnpliktsstrecket, alltså diskvalificeringen av män som inte hade genomfört sin militära grundutbildning. Det beslutet bekräftades 1922. Eftersom det var en grundlagsändring krävdes två riksdagsbeslut. Så först därefter kunde till exempel värnpliktsvägrare rösta.

Nästa begränsning togs bort 1937, då fick även de som dömts för vissa brott rösta. I praktiken hade ju inte det någon större betydelse, för satt du i fängelse kunde du inte rösta eftersom du då ändå inte kunde ta dig till vallokalen på valdagen.

Sedan var det 1945, då skedde flera förändringar. Dels togs alla de så kallade ekonomiska rösträttsstrecken bort, konkursstrecket och fattigvårdsstrecket, också då på kommunal nivå, skatteskuldsstrecket. Dessutom så sänktes rösträttsåldern från 23 till 21 år. Därmed blev rösträttsåldern samma som myndighetsåldern. Det här innebar att från och med 1945 hade alla *myndiga* svenska medborgare rösträtt i andrakammarvalen.

De som fortfarande framtogs rösträtten efter 1945 det var de som omyndigförklarats. De fick rösträtt 1989, alltså för drygt 30 år sedan.

(KS): Och rösträttsåldern då, när sänktes den till nuvarande 18 år?

(FS): Det skedde år 1974.

(KS): Så, från och med 1989 så fanns det inga rösträttsbegränsningar kvar?

(FS): Det fanns inga diskvalificeringsgrunder eller streck. Men, det är ju fortfarande inte möjligt att rösta för personer under 18 och man måste ju också vara svensk medborgare för att rösta i nationella val till exempel. Det här är ju en diskussion som pågår och är aktiv just nu om huruvida man ska ta bort vissa av de här begränsningarna eller skärpa dem ytterligare.

(KS): Tack Fia! Det var intressant att höra om rösträttens begränsningar även efter 1921. Många människor har nog trott att alla som hade uppnått rätt ålder och hade svenskt medborgarskap fick rösta i valet 1921.

Nästa avsnitt i serien Demokratijubiléet kommer att handla om arkivens roll och betydelse i det demokratiska samhället. Det är det sista avsnittet och kommer att ledas av Karl-Magnus Johansson och sändas från Riksarkivet Göteborg.

[MUSIK]